

De Diogenes-ton als tuinornament in Europa aan het eind der achttiende eeuw: Duitsland, Zweden, de Nederlanden.

The archeologist may find the tub, but altogether miss Diogenes.
Sir Mortimer Wheeler, *What Matters in Archeology*, 1950.

Wim Meulen Kamp

Het is grotendeels onbekend dat een van de zeldzaamste achttiende-eeuwse tuinornamenten de zogenaamde Diogeneston is. Überhaupt kan men zich afvragen of de naam Diogenes velen nog iets zegt. Deze genoemde ton is gewoonlijk een groot model regenton met een sterke entasis, een deuropening en een rieten dakje. De filosoof zelf kan, als pop of beeld, al dan niet aanwezig zijn.

De ton was natuurlijk het onafscheidelijke attribuut (evenals een lamp) van de Griekse filosoof Diogenes van Synope (gestorven circa 324 voor onze jaartelling). Diogenes geldt als een der belangrijkste exponenten van de zogenaamde Cynische School in de filosofie (deze afleiding van 'hond' had te maken met de scheldnaam die deze filosofen verkregen, vanwege hun 'hondse' gedrag). Deugd was bij hen het meest van belang, en dat kon niet door een Staat of de Wet worden afgedwongen, men volgde de 'natuurregels'. Diogenes maakte er een gebruik van om niet alleen de heersers onverbloemd de waarheid te zeggen, maar ook zijn Atheense medeburgers. Met de verwerping van alle 'burgerlijke' waarden, huisde Diogenes volgens de anekdote in een grote ton, gedroeg zich liederlijk (openlijke masturbatie) en doorstruinde de markt van Athene met een lamp, onderwijl uitroepend 'Ik zoek mensen'. Implicerend dat niemand aan de definitie mens beantwoordde.

Het is deze filosoof en zijn levenswijze die geëerd worden in de idee van de Diogeneston als tuinornament. Waarom men blijkbaar een (beperkte) voorkeur had voor dit concept is onbekend. Aanneembaar is dat het iets van doen heeft met de Verlichting, althans een zeker flirten met dergelijke ideeën (de Franse Revolutie beriep zich bij tijd en wijle op deze filosoof), ofschoon men eerder aan

verantwoorde ‘Spielerei’ kan denken, waarbij referenties naar de antieke filosofen moeten gelden als excuus voor het gebruik van bizarre bouwwerkjes in de tuin, net zoals in de Victoriaanse tijd de Oudheid en de mythologie als excuus dienden voor het veelvuldig tonen van schilderijen met vrouwelijke naakten in de salon en het rookvertrek. Bovendien is het mogelijk dat Diogenes-met-ton (of vaker juist de ton zonder Diogenes) gewoon een wat origineler variant was op het zo heel vaak gebruikte motief van de kluizenaar in zijn hermitage.

De mogelijke oorsprong van dit motief moeten we zoeken in het Filosofendal in het park Wilhelmshöhe in Kassel. Daar liet de Landgraaf Friedrich van Hessen-Kassel in de jaren rond 1780 tegen de flanken van de centrale berg van het park niet alleen het graf van Homerus (een piramide) nabouwen, een graf van Vergilius en een grot der Sybille, maar ook een reeks ruwhouten kluizenarijtjes met elk een levensgroot beeld van onder meer Plato, Aristoteles en Socrates. Diogenes kreeg ook een verblijfplaats en werd voorgesteld als zittende in een ton. Een en ander waarschijnlijk onder vrijmetselarij-invloed.¹ Kort na 1800 zouden al deze beelden echter verdwenen zijn. Helaas is hiervan geen afbeelding bekend; jammer temeer daar naar het zich laat aanzien deze voorstelling de eerste in een navolgende reeks was.

Vermoedelijk heeft de graaf van Bentheim-Steinfurt de Diogeneston in Wilhelmshöhe gekend. In zijn exuberante park, het Bagno te Steinfurt, een overvolle ‘jardin anglo-chinois’ met de meest wonderlijke gebouwtjes, moet hij in of vóór 1787 (mogelijk al in of direct na 1781) een partij hebben laten aanleggen met in de bocht van een stroompje, en verderop een rotsbrug, een liggende ton, waarin het beeld van Diogenes, aanliggend en een boek lezend, met onder meer een reisstaf achter hem.

G.L. Le Rouge beeldde het geheel af in een der twee delen gewijd aan het Bagno van het seriewerk *Jardins anglo-chinois (XVIII et XIX cahier des jardins anglais, 1787)*, onder de titel *Vue du Tonneau de Diogène*.

Vie du Tonneau de Diogène.

Afb. 1, *Vue du Tonneau de Diogène*, uit Le Rouge's *Jardins anglo-chinois*

C.C.L. Hirschfeld beschrijft het geheel nog eens in 1791 en fourneert meteen de gevoelens die men erbij dient te hebben: *Hier sieht man den Diogenes, wie er in seiner einfachen mit Moos bewachsenen Tonne, den Lauf dieses herumirrenden Gewässers betrachtend, seinen Gram unterbricht, seinen Schmerz einschläfert und den Vorübergehenden zuzurufen scheint: "Wo is der fühllose Unglückliche, der von diesem Wasser nicht den Eindruck auf sein Herz empfunden hat?"*²

Een tuin in (Bad) Kreuznach had een Diogeneston die qua datum dicht bij Wilhelmshöhe lijkt te komen. De piëtistische en door Goethe geprotegeerde auteur Johann Heinrich Jung-Stilling wijdt een passage aan deze tuin in een van zijn zes opeenvolgende romans die allen niet veel meer zijn dan een autobiografie. De tuin, iets buiten het stadje Kreuznach werd blijkbaar in 1782 bezocht door Stilling en zijn tante, en was in handen van ene heer Schmerz, *ein Mann von vielem Geschmack und Kenntnissen*. Waarschijnlijk was het ook diens

eigen schepping. Er bevond zich daar een rotsravijn, een boerenwoning, gedenkboarden en –urnen, een kluizenaar in een holle eik, en ook een ‘normale’ kluizenarij, maar bovendien (...) *Diogenes Faß, welches groß genug ist, um darinnen allerhand Betrachtungen anzustellen* (...) ³ In de *Allgemeine deutsche Garten-Zeitung* (tiende deel, uit 1832) is een beschrijving van deze tuin uit het jaar 1791 te vinden. Hierin wordt gesteld dat het vat uit planken bestond, van een strodak en een afsluitbare voordeur was voorzien. Binnenin konden vier personen op twee kleine banken makkelijk rond een tafel zitten. Bovendien leed Schmerz blijkbaar aan motto-manie: niet alleen was een bord met opschrift aan de buitenzijde van de ton bevestigd, maar binnen in de ton waren vele verdere opschriften die zich echter grotendeels laten samenvatten als varianten op ‘eigen haard is goud waard’ en ‘eenvoud is rijkdom’.

Na 1790 wordt in J.G. Grohmann's *Ideen-Magazin* (*Cahier* 18, afb. I) ook een Diogeneston afgebeeld.

Ditmaal niet naar een bestaande situatie, maar als ontwerp, als idee voor plaatsing in een tuin: de *Diogenes Hütte* staat dit keer rechtop en is eigenlijk al geen overgrote ton meer, maar een soort kluizenarij met, toch nog, een kuipachtig lichaam, echter gedekt met een strodak en in top een klein uitsteeksel dat een soort vuurtorentje is – de lantaarn van Diogenes.

Afb. 2, Diogenes Hütte, uit Grohmann's *Ideen-Magazin* (collectie auteur)

Het commentaar geeft weer wat de bedoeling is:

Ohne daß wir über die Form des Fasses, in welchem der von Wieland [4] sehr liebenswürdig geschilderte Diogenes von Sinope wohnte, als ihn Alexander der Große bei Korinth besuchte, mit den Alterthumsforschern einen gelehrten Streit anzufangen Willens wären, nennen wir die auf diesem Blatte vorgestellte Art von einem Gebäudchen fassen zu können. Auf der Spitze des Daches steht des Cynikers berühmte Laterne, womit er bei hellem Mittag einen Menschen suchte. Wollte man in diesem kleinen runden Zimmerchen einen Abend zubringen, so könnte die in der Laterne befindliche gläserne Lampe an einer Schnur herab gelassen werden.

Man setze sich durch Lesung des vortrefflichen Nachlasses des Diogenes von Sinope in XIII. Bände von Wielands sämtlichen Werke, in den Geist des

*Diogenes, und man wird den Platz zu dieser Hütte nicht anders als glücklich wählen können ...*⁵

Grohmann's ontwerp kreeg minstens één navolging, in Zweden.⁶

Benoorden Stockholm ligt het park van Rydboholm. Tot de stoffage van het park behoort naast een hermitage, een neo-gothische tempel en andere monumenten, een ton, meer dan menshoog, op een kleine heuveling.

Afb. 3, Diogeneston in park Rydboholm, foto: Andreas Johansson⁷

De ton is evident geïnspireerd op het ontwerp in Grohmann, en het bewijs daartoe is bijna sluitend wanneer we weten dat de landeigenaar Magnus Fredrik Brahe (1756-1826) niet alleen een omvangrijke bibliotheek met tuinliteratuur bezat, maar met name ook de afleveringen van Grohmann's *Ideen-Magazin*. Overigens zou Brahe in veel van zijn monumenten een franc-maçonnieke inhoud hebben besloten.⁸ Qua constructie zijn slechts enkele veranderingen aan Grohmann's ontwerp ondernomen, en het belangrijkste verschil is dat de

lantaarn in top van het ronde rieten dak ontbreekt. De ton moet in ieder geval rond 1800 gebouwd zijn, aangezien Brahe zijn park toen als voltooid beschouwde. In Zweden bestaat nog een tweede ton, in Listonhill bij Djurgården, in 1793 'tonneau de Diogene' genoemd, maar is waarschijnlijk sterk veranderd. Het huidige gebouwtje lijkt meer op een prieel, met een halfrond bankje en bekroond door een houten(?) piron.

Afb. 4, Diogeneston of 'pusstunnan' (kus- of zoenton) in park Listonhill. Foto: Birgit Brändvall, Nordiska Museet, Stockholm. Uit Nyreröd, p. 89

Opmerkelijk is dat Listonhill gebouwd werd (in 1790-1791) voor Robert Liston, de Engelse ambassadeur aan het Zweedse Hof.⁹

De ton te Listonhill vertoont een merkwaardige overeenkomst met de (gereconstrueerde) 'wine pipe', een ton die werd gebruikt om port te vervoeren, in de tuin van de beroemde 'naturalist' Gilbert White in Selborne, Zuid-Engeland. De ton kijkt uit over een miniatuur landschapstuin en kan ronddraaien. Er wordt wel gezegd dat dit vat (waarvan het precieze ontstaansjaar niet bekend is, in

ieder geval tweede helft achttiende eeuw) een bewuste referentie aan Diogenes is, maar vooralsnog bestaat hier geen direct bewijs voor.¹⁰

Afb. 5, De zogenaamde 'wine pipe' in de tuin van The Wakes, Selborne, Engeland, het voormalig woonhuis van Gilbert White, Dubris 2010

In het huidige Oostenrijk zijn, bij Wenen, nog twee Diogenestonnen aan te wijzen, althans hebben zij in het verleden daar gestaan. De eerste locatie is Schönaau, bezuiden Wenen, sedert 1796 in handen van de staatsdienaar en zijdehandelaar Peter Friedrich Freiherr (een gekochte titel) von Braun, die later krankzinnig is gestorven. Behalve een befaamde *Tempel der Nacht* hield hij er onder meer ook een Diogeneston op na, blijkens de legenda van een plattegrond

van het park uit 1812 (*Fass des Diogenes*), maar deze is bovendien afgebeeld op een der prenten die Benedikt Piringer rond 1810 maakte van Schönau. Daarop ziet men een forse, liggende ton op een kleine, door rotsjes omgeven hoogte, een viertal wandelaars eromheen en binnenin een staande Diogenes, blijkbaar een pop. Van het park van Schönau is bekend dat het in vrijmetselaars-context gezien moet worden.¹¹

Afb. 6, Diogeneston te Schönau, door Benedikt Piringer, circa 1800-1810, Niederösterreichische Landesbibliothek.

In een beschrijving door Karl Graf Zinzendorf uit 1799 wordt melding gemaakt van een Diogeneston in het park van Hütteldorf (tegenwoordig in Wenen zelf), eigendom van de vorstin Antonia Paar (een geboren vorstin Liechtenstein), een

park dat ze in 1791 had aangekocht en in de jaren 1797 en 1799 uitbreidde. Zinzendorf noemt slechts naast een belvedere, een Waldhaus en een Eichenhaus, een 'Tonne'. Het is echter blijkbaar een Diogeneston. In 1837 wordt een interessante inventaris van tuinornamenten te Hütteldorf opgesteld, maar deze maakt geen melding meer van de ton.¹²

In de Nederlanden uiteindelijk zijn nog twee voorbeelden aan te wijzen, waarvan één op Twickel. Op T.A. Hartmeijer's plattegrond uit 1794 van het landschapspark van Twickel geeft de legenda een 'Ton' aan: *Achter de wildbaan lag nog een stuk bos met een grote verscheidenheid aan boomsoorten en verschillende slingerpaadjes, waarvan er één langs "de ton" (nr. 14 [op de plattegrond]) voerde. Het is niet meer na te gaan wat dat precies was, omdat de plattegrond daarvoor niet duidelijk genoeg was en "de ton" op geen enkele andere plaats in het archief genoemd wordt.*¹³ Wie echter bekend is met het verschijnsel Diogeneston, komt al snel tot de conclusie dat het hier om een dergelijk tuinornament moet gaan. Twickel ligt hemelsbreed ongeveer 25 kilometer van Steinfurt vandaan, en het ligt voor de hand dat de eigenaar Carel George van Wassenaer Obdam, kennis had van het Bagno te Steinfurt, dat immers rond 1790 al wijd en zijd in Europa bekend was. Waarschijnlijk heeft hij de Diogeneston aldaar gezien, en gemeend dat dit een aardig element in zijn nieuwe Engelse tuin was, die stilistisch net als het Bagno onder invloed van de 'jardin anglo-chinois' stond.¹⁴

Een laatste voorbeeld heeft ooit gestaan in het Boekenbergpark, Antwerpen-Deurne. Ofschoon kleiner en minder uitbundig als het Bagno, delen de twee parken zeer duidelijk de stijlkenmerken van de 'jardin anglo-chinois': een veelheid aan ornamentiek, hoe exotischer hoe beter, en voorzien van een zeker aantal speelse elementen waaronder allerhande objecten die we nu tot de kermis- of speeltuinattracties zouden rekenen (schommels, glijbanen, bedriegertjes, etcetera). Ook waren er belangrijke chinoiserie ornamenten in beide tuinen. Men deelt ook het motief van de Diogeneston. De eigenaar, de bankier Jean-Guillaume Smets, kocht het goed Boekenberg aan in 1798. De tuinelementen zijn waarschijnlijk rond 1800 en 1802 gerealiseerd, in ieder geval

vóór 1805. In 1823 verscheen de eerste beschrijving van het park, door P. Neill, *Journal of A Horticultural Tour Through Some Parts of Flanders, Holland etc.*, die een tocht van drie Schotten in 1817 weergeeft. De meeste tuinonderdelen die in 1817 nog bestonden, worden daarin acribisch weergegeven.¹⁵ Daartoe behoren de Chinese pagode en de jonken, de nu nog bestaande schijn-ruïne en het enorme grottencomplex, een kluizenarij, een Chinese schommel en een schaapskudde met herder in steen, evenals tal van merkwaardige beelden en bedriegertjes. Zo ook Diogenes, dit maal in een grot: *We have still no praise to bestow on the device which next succeeds, - a fancy tomb, with grated doors and windows, and the inscription Vanitas vanitatum: nor could we perceive either beauty or wit in an adjoining cave, being insidiously beset with fountains, and quaintly inscribed "XI. Praeceptum." The eleventh commandment, the gardener exultingly told us, was "Gardez-vous;" an injunction which was at this time quite superfluous, the pipes and stop-cocks being all out of order; a state in which we have found every threatening fountain which we have hitherto seen on the Continent. In this portentous cave, the Grecian Cynic is represented in his tub; and in an adjoining hermitage, covered with the bark of trees, and verging to decay, an anchorite is seen poring over his missal.* In latere beschrijvingen wordt dit element, de Diogenes, niet meer genoemd.¹⁶ Het lijkt er bijna op dat Smets in het Boekenbergpark terugkeerde tot wat wellicht de oorsprong van de Diogeneston is: het park te Wilhelms Höhe waar de cynicus in het gezelschap van andere filosofen verbleef in een soort ere-galerij. Toch kan men de invloed van Le Rouge en diens afbeelding van de Diogeneston in het Bagno te Steinfurt niet uitsluiten. Er zijn aanwijzingen dat het Boekenbergpark wellicht enkele motieven uit Le Rouge's seriewerk navolgde.

Concluderend moet men stellen dat hoewel niet geheel zeker is dat alle voorbeelden van Diogenestonnen in de Europese tuinkunst zijn getraceerd, het er alles van weg heeft dat het verschijnsel zich beperkte tot Noordwest-Europa, met uitzondering van Groot-Brittannië. Dat daar geen Diogeneston tot voorbeeld genomen kan worden¹⁷, suggereert dat dit specifieke tuinornament een bijverschijnsel van de 'jardin anglo-chinois' was, een stijlvariant die immers niet zo populair was op de Britse eilanden en zich beperkte tot Frankrijk, de Zuidelijke

Nederlanden en delen van Duitsland. Aspecten van deze stijlvariant blijken ook tot Nederland en tot Zweden te zijn doorgedrongen. Qua tijdspanne van de populariteit der Diogeneston is vooralsnog heel duidelijk de periode 1780 tot 1800 aan te geven. De voorbeelden te Wilhelmshöhe, Rydboholm en Schönau kunnen worden gekoppeld aan vrijmetselarij, hetgeen de vraag oproept in hoeverre de Diogeneston een typische uitmontering voor maçonnieke parken is.

18

Noten

¹ Zie onder meer Adrian von Buttlar, *Der Landschaftsgarten: Gartenkunst des Klassizismus und der Romantik*, Keulen 1989, 118-189. Overigens kan men nog een overeenkomst zien met bijvoorbeeld de Hut van de Filosoof in het park van Hex, België, een park dat men ook al binnen vrijmetselaarscontext kan zien.

² Hans-Walter Pries, *Das Steinfurter Bagno: alte Beschreibungen und Ansichten*, Greven 1988, 73. Ook: Wolfgang Lübbers, *Das Bagno in Steinfurt: ein Garten der Goethezeit*, Steinfurt 1997, 68-69.

³ *Henrich Stillings häusliches Leben: eine wahrhafte Geschichte*, Berlijn en Leipzig 1789. Gebruikte editie: Johann Heinrich Jung-Stilling, *Lebensgeschichte*, Darmstadt 1976, 407-408. Van de betreffende roman is zelfs een Nederlandse vertaling bekend: (vertaling J.P. Kleyn), *Hendrik Stillings huislijk leven: eene waare geschiedenis*, Arnhem 1800, waarin de passage als volgt leest: (...) *de Ton van Diogenes, die groot genoeg is, om er allerhande studiezaaken in te verrigten* (...) 239.

⁴ Refererend aan Christoph Martin Wieland (1733-1813), een auteur uit de kring rond Goethe, wiens *Socrates Mainomenos* (1770) onder meer uitgebreid aandacht aan Diogenes besteedde. Voor een behandeling van de auteur door een tijdgenoot, zie Karl August Böttiger, *Literarische Zustände und Zeitgenossen: Begegnungen und Gespräche im klassischen Weimar*, Berlijn 1998 (ed. pr. 1838), 143-283.

⁵ Met dank aan Arinda van der Does voor de tekst van Grohmann.

⁶ Dit specifieke ontwerp duikt echter enkele decennia later weer op, namelijk in An., *Aperçu et nouveaux modèles sur l'art de composer, de distribuer, et de décorer toute espèce de jardins, extraits de divers ouvrages*, Brussel 1829, afl. 8, plaat 47. Ook de tekst van Grohmann werd daarbij overgenomen (in het Frans). De auteur is niet bekend, maar een en ander werd voor de uitgever C.J. de Mat uit Brussel samengesteld. Dank aan Jan Holwerda voor de verwijzing. De Mat was als uitgever actief in de jaren 1820 tot en met de

jaren 1840. Overigens blijkt van het Franstalige werk ook een Nederlandse vertaling te bestaan, eveneens bij De Mat uitgegeven in 1829-1830: *Overzicht met nieuwe afteekeningen over den aanleg, de verdeeling en de versiering van buiten plaatsen en tuinen van verschillenden aard, naar onderscheidene werken*.

⁷ Andreas Johansson stelde deze foto welwillend ter beschikking, waarvoor veel dank.

⁸ Voor de Diogeneston aldaar, zie Anna-Lisa Nyrreröd, *Lusthus till bruks och till syns*, Stockholm 1979, 88. Voor het park zie Andreas Johansson, *Rydboholms engelska park: historik och vårdprogram*, examenscriptie landschapsarchitectprogramma aan de Sveriges Lantbrukuniversitet, Ultuna 2009.

⁹ Nyrreröd, op. cit., 89. Ook: Hans Mårtensson, *Länge leve lusthusen*, Kalmar 2001, 81. Voor enige gegevens over Listonhill, zie Osvald Sirén, *China and Gardens of Europe of the Eighteenth Century*, Dumbarton Oaks, 1990 (ed. pr. 1950, Zweedse versie: 2 delen, Stockholm 1948-1950), 207.

¹⁰ De dagboeken van White konden helaas voor dit artikel niet op tijd worden geconsulteerd.

¹¹ Voor Schönau (zonder vernoeming van de Diogeneston), zie Géza Hajós, *Romantische Gärten der Aufklärung: englische Landschaftskultur des 18. Jahrhunderts in und um Wien*, Wenen en Keulen 1989, 201-209.

¹² Voor Hütteldorf, zie Hajós, op cit., 197-200, de Diogeneston aldaar: 198.

¹³ M.E.G.B. Jansen, *Twickel te Ambt Delden, Bijdragen tot het bronnenonderzoek naar de ontwikkeling van Nederlandse historische tuinen, parken en buitenplaatsen*, XXI, Zeist 1988, 2 delen, I: 17.

¹⁴ Voor de hypothese dat het hier op Twickel om een Diogeneston moet gaan, zie Wim Meulen Kamp, *Langs historische parken en tuinen*, Utrecht en Antwerpen 1994, 59, en id., *Follies: bizarre bouwwerken in Nederland en België, Amsterdam en Antwerpen 1995*, 157-158.

¹⁵ Neill, 99-110.

¹⁶ Voor het Boekenbergpark en haar elementen, zie Wim Meulen Kamp, *Het kunstmatige grottencomplex in het Boekenbergpark, Antwerpen-Deurne: waardebeoordeling*, onuitgegeven rapport, Utrecht november 2010, 3-8 en 11, benevens de daarin genoemde literatuur.

¹⁷ De genoemde 'wine pipe' van Gilbert White lijkt een 'one-off' te zijn, en de connectie met Diogenes is, zoals gezegd, nog niet bewijsbaar.

¹⁸ Jan Holwerda wees mij op de tuin van Schmerz, op de tekst uit de 1832-bron en op het feit dat Jung-Stilling hier iets over zou hebben geschreven en op Gilbert White's 'wine pipe'. Bovendien vond hij de afbeelding van Schönau's vat en tevens van Gilbert White's 'wine pipe'. Mijn grote dank voor het nijvere zoekwerk.